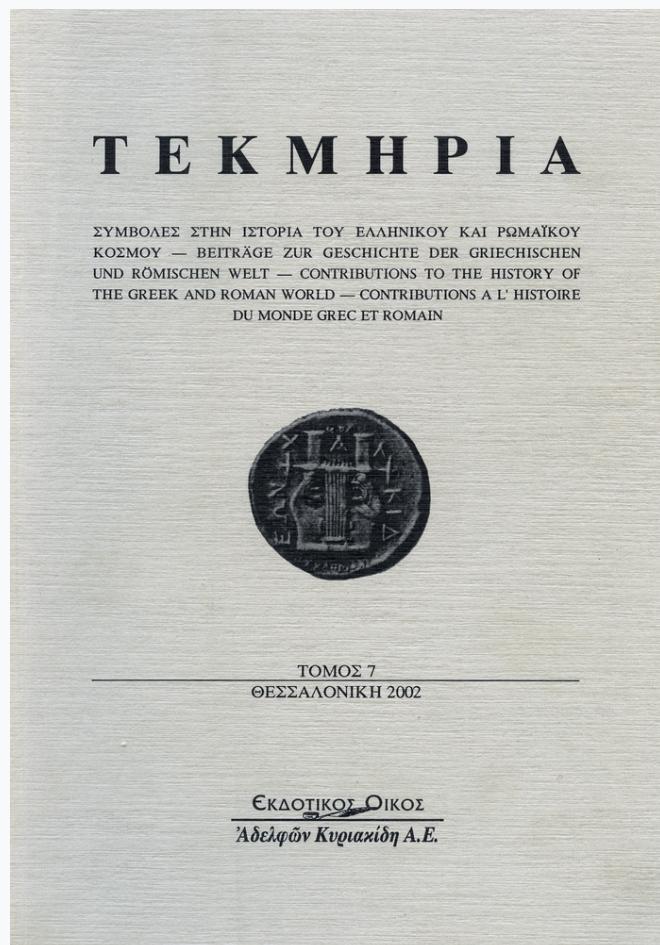

Tekmeria

Vol 7 (2002)

Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἔδεσσας

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.181](https://doi.org/10.12681/tekmeria.181)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (2002). *Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἔδεσσας*. *Tekmeria*, 7, 85–106. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.181>

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

ΗΑΒΕΝΤ ΣΥΑ ΦΑΤΑ ΛΑΠΙΔΕΣ. ΞΕΧΑΣΜΕΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Σὲ ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὶς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ἔργασίες τοῦ Θεσσαλονικιοῦ φιλολόγου Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914) παρεῖχαν¹ καὶ ἔξακολουθοῦν νὰ παρέχουν ἰδιαίτερες δυσκολίες ώς πρὸς τὸν ἐντοπισμὸ τους, ἐπειδὴ βρίσκονται ἐγκατεσπαρμένες σὲ δυσπρόσιτα σήμερα ἔντυπα καὶ ἐφημερίδες². Μελετώντας τὸ ἔργο του ἐντόπισα στὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἀλήθεια» τῆς Θεσσαλονίκης³ καὶ σὲ δύο ἀκόμη δημοσιεύματα ὁκτὼ ἐπιγραφές (ἐπτὰ τῆς γενέτειράς του καὶ μία τῆς "Ἐδεσσας")

1. Βλ. λ.χ. τὰ ὄσα γράφει ὁ L. Robert, «Les inscriptions de Thessalonique», *RPh* 48 (1974) 183 παραπέμποντας σὲ παλαιώτερούς του ἔρευνητές (P. Perdrizet, J.-M. Spieser): «On a écrit justement au sujet de P. N. Papageorgiou, qui a sauvé tant d' inscriptions de Salonique, que 'nul ne peut s' assurer avoir vu toutes ses brochures et notules relatives aux antiquités de Thessalonique'». Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ ἀποσκοπεῖ νὰ καλύψει ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν προετοιμάζοντας τὴν ἔκδοση τῶν «Ἀπάντων» του μὲ ἐπιμέλεια τοῦ γράφοντος.
2. Γιὰ τὴν ἐργογραφία τοῦ Παπαγεωργίου βλ. Σταμ. Β. Ψάλτη, «Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς Π. Ν. Παπαγεωργίου», *Αθηνᾶ* 27 (1915) 177-189 καὶ τὶς προσθήκες ἀφενὸς τῶν Διογ. Δέλλη καὶ Γ. Θεοχαρίδη στὸ συλλογικὸ τόμο *Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914). Φιλολογικὸν Μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου του (Μακεδονικά, Παράστημα 3)*, Θεσσαλονίκη 1964, 44-5 καὶ ἀφετέρου τοῦ X. Μπακιτζῆ, «Ἐργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διωρθώσεις καὶ προσθήκες)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 365-7.
3. Ἡ ἐφημερίδα Ἀλήθεια, ποὺ σήμερα ἀπόκειται σχεδὸν πλήρης στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἐλλάδος, ἵδρυθηκε ἀπὸ τὸν Σ. Μουρατώρη μὲ διευθυντὴ τὸν Ἰωάννη Κούσκουρα. Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς δημοσιεύθηκε στὶς 11 Ἰουνίου τοῦ 1903, ἐνῶ στὶς 31 Μαΐου τοῦ 1909 ἀνέστειλε ἐπ’ δλέγον τὴν κυκλοφορία τῆς, ἐπειδὴ ἀποχώρησαν ἀπὸ αὐτὴν ὁ Κούσκουρας καὶ οἱ σημαντικότεροι συνεργάτες του, γιὰ νὰ ἐκδώσουν δικῆ τους ἐφημερίδα, τὴν Νέα Ἀλήθεια (πρῶτο φύλλο 2 Ἰουνίου τοῦ 1909). Ἡ Ἀλήθεια ἐπανεξεδόθη στὶς 3 Αύγουστου τοῦ 1909 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Γ. Χ⁴ Κυριακοῦ καὶ συνέχισε νὰ ἐκδίδεται ὡς τὸν Ἱανουάριο τοῦ 1910. Ο Παπαγεωργίου ὑπῆρξε ἀπὸ τὸν κύριον συνεργάτη τῆς ἐφημερίδας κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἴστορίας της. Βλ. Μ. Κανδυλάκη, 'Ἐφημεριδογραφία τῆς Θεσσαλονίκης. Συμβολὴ στὴν Ἰστορία τοῦ τύπου, Θεσσαλονίκη 1998, Α' Τουρκοκρατία, 115-173.

οἱ ὁποῖες δὲν συμπεριελήφθησαν ἀφενὸς στὸ σύνταγμα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀφετέρου στὴ συλλογὴ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας⁴. Τὶς ἐπιγραφὲς αὐτές, ποὺ ἔχουν στὸ μεταξὺ χαθεῖ, ἐπαναδημοσιεύω στὸ παρὸν ἄρθρο ἐπιφέροντας τὶς ἀπαραίτητες διορθώσεις καὶ ὑπομηματίζοντάς τες, ὅπου βέβαια αὐτὸ ἔιναι ἀναγκαῖο.

1. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τοῦ μουλίωνα Εὔπόρου.

Στὸ τελευταῖο (πανηγυρικό) φύλλο τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1903 τῆς Ἀλήθειας ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε τὸ παρακάτω σύντομο ἄρθρο⁵: «*Πρὸ τεσσαράκοντα ἡμερῶν εὐρέθησαν ἐν τάφῳ τοῦ ἔξω τῆς Ψευδοχρυσῆς πύλης⁶ Βυζαντιακοῦ νεκροταφείου ἄλλα τε καὶ πλάξ μαρμάρου μικρὰ φέροντα τὴν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφὴν*

ΕΥΠΟΡΟC ΜΟΥΛΙΩΝ ΤΟΥΒΙΚΑΡΙΟΥ

: Εὔπορος Μουλίων τοῦ Βικαρίου.

Τῶν ὀνομάτων ἄγνωστον εἶναι τό (ἐκ τοῦ γνωστοῦ ὀνόματος Μούλιος προηγμένον) Μουλίων καὶ τὸ Βικάριος, εἰ μὴ τάχα τοῦτο βικάριος («τοῦ βικαρίου») ὃ ἔστι τοποτηρητής, γραπτέον».

Ἡ μεταγραφὴ τοῦ Παπαγεωργίου πρέπει νὰ διορθωθεῖ ἀσφαλῶς σὲ ὅ, τι ἀφορᾶ τὴ δεύτερη λέξη, ἀφοῦ δὲν πρόκειται γιὰ κύριο, ἀλλὰ γιὰ προσηγορικὸ ὄνομα καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μεταγραφὴ (translitteratio) τῆς λατινικῆς λέξης *mūlio* ποὺ ἵσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἐλληνικὴ ἡμιονηγὸς ἥ ὀρεωκόμοις⁷. Τὸ ὄνομα ἀναφέρεται σχετικὰ σπάνια κυρίως σὲ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὲς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν

4. Βλ. Ch. Edson, *Inscriptiones Graecae* vol. X, pars 2, fasc. 1 (*Inscriptiones Thessalonicae et viciniae*), Berlin 1972(στὸ ἔξης *IG* X 2. 1) καὶ D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle* (*BCH Supplément VIII*), Athènes 1983 (στὸ ἔξης *RICM*) ἀντίστοιχα.

5. Βλ. «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφὴ ἀνέκδοτος», Ἀλήθεια φ. 86, 31 Δεκ. 1903, σελ. 2.

6. Ἡ Ψευδοχρυσῆ πύλη (τουρκικὰ Tellī Kāri) βρισκόταν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Δημητρίου, λίγο νοτιότερα τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῶν Προτεσταντῶν.

7. Ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν ὄρο ὀρεωκόμος βλ. *Bull. épigr.* 1958, 301 ὅπου ἥ σχετικὴ βιβλιογραφία· γιὰ τὸν ὄρο ἡμιονηγὸς βλ. λ.χ. *I. Didyma*, 41 στ. 55-63.

2. ὡς καὶ τὸν 7. αἱ. μ.Χ.⁸. Ἡ διόρθωση αὐτὴ συνεπάγεται ὅτι βρισκόμαστε μπροστά στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ἐνὸς ἡμιονήγοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. “Οπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες, τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν ταπεινῆς κοινωνικῆς προέλευσης, συνήθως δοῦλοι”. “Οτι ὁ Εὔπορος θὰ πρέπει νὰ ἥταν μᾶλλον δοῦλος φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἐπιγραφὴ δὲν φέρει πατρώνυμο ἢ κάποιο ἄλλο στοιχεῖο ποὺ νὰ δείχνει ὅτι ἥταν πολίτης.

‘Ἡ γενικὴ τοῦ βικαρίου προβλημάτισε τὸν Παπαγεωργίου ὁ ὄποιος τὴν ἔξέλαβε ὡς κύριο ὄνομα, ἀφησε δῆμως ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ εἶναι προσηγορικὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δηλώνει ἔνα ἀξιωματοῦχο, «τοποτηρητή», ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά, χωρὶς πάντως νὰ προσδιορίζει τόσο στὴ μία ὅσο καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα.

Μὲ τὰ ἐλάχιστα δεδομένα ποὺ παρέχει ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ δοθεῖ ἀπόλυτα ἴκανοποιητικὴ ἀπάντηση ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ βικαρίου καὶ μόνον ὑποθέσεις μπροστὸν νὰ διατυπωθοῦν νὰ σχετικά. ”Ετσι, ἐφόσον ἡ ἐπι-

8. Ὁ ὄρος ἀναφέρεται λ. χ. στὶς παρακάτω ἑλληνικές ἐπιγραφές, δρισμένες ἀπὸ τὶς ὄποιες ἔχουν ἀνάγλυφη παράσταση: *SEG II*, 405 (πρβλ. L. Gounaropoulou - M. B. Hatzopoulos, *Les milliaires de la Voie Égnatiennne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique* [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 1], Athènes 1985, 50 σημ. 2 καὶ *Bull. épigr.* 1994, 402) ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Ἀντίγονος μουλίων (ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἔδεσσας Μαργαρίτα, αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς); ‘Α. K. Βαβύτσα, «Βωμοὶ μὲ ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα», Ἀρχαία Μακεδονία V 1 1989 (1993), 149 - 151 καὶ εἰκ. 5-6 = *SEGXLIII*, 392 πρβλ. *Bull. épigr.* 1994, 402: πρόκειται γιὰ ἐπιτύμβιο βωμὸ ποὺ ἀναθέτει κάποια Φιλούμένα στὸν ἄνδρα τῆς Παράμονο (ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα, τοῦ 3ου αἱ. μ.Χ.) *IG X* 2 2, 400 (*Σεβηρῆνος μουλίων*) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ὁχρίδος, τοῦ 3. ἢ 4ου αἱ. μ.Χ. Ø IvAlexTroas (=IK 53) 127 (*Ὀνήσιμος ὑδροπότης Ἄδραμνηνὸς μουλίων, ἐνθάδε κεῖται λείψας μουλίσιον πᾶσιν φιλίσιο τὸ χαλέψιν*) ἀπὸ τὴν Τρωάδα (Üvecik) τοῦ 3. αἱ. μ.Χ. Ἰδιαίτερη περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ *TAM IV* 1, 39 ἀπὸ τὴ Βιθυνία (Gebze, φρούριο στὸν δρόμο ποὺ συνδέει τὴ Χαλκηδόνα μὲ τὴ Νικομήδεια) τοῦ 3. αἱ. μ.Χ., τὴν δοπία ἀνήγειραν μεταξὺ τῶν ἄλλων [μ]ουλίωνες οἱ ἐπεστῶντες συννωρίᾳ: γιὰ τὶς κατὰ καιρούς ἐρμηνεῖς ποὺ δόθηκαν στὴν ἐνδιαιφέρουσα αὐτὴ ἐπιγραφὴ βλ. L. Robert, «Inscription de Bithynie», *Hellenica X* (1955) 46 - 54. Ὁ ὄρος μουλίων χρησιμοποιεῖται καὶ ἀργότερα βλ. λ.χ. *IG IV* 437 πρβλ. L. Robert, «Épitaphes et acclamations byzantines à Corinthe» *Hellenica XI-XII* (1960) 29 σημ. 2 (Θεόδωρος μωλίων) ἀπὸ τὴ Σικυώνα καὶ *SEG XXIX*, 311 (...πωλήσαντος τὴν ληγὸν Θεοδώρου τοῦ μουλίωνος) Κόρινθος, 6.-7. αἱ. μ.Χ. γιὰ τὴν δοπία θὰ γίνει λόγος ἀναλυτικὰ παρακάτω. Σχετικὰ μὲ τὴ χρήση τοῦ ὄρου καὶ τῶν παραγώγων του στὸ *De pretiis* τοῦ Διοκλητιανοῦ βλ. S. Lauffer, *Diokletians Preiseditki* (Texte u. Kommentare, Bd. 5), Berlin 1971, 119 (7, 19).

9. Βλ. σχετικὰ S. D. Martin, «*Servum meum mulionem conduxit. Mules Muleteers and Transportations in Classical Roman Law*», *TAPhA* 120 (1990) 301-304.

γραφή προέρχεται «ἐκ τοῦ ἔξω τῆς Ψευδοχρυσῆς πύλης Βυζαντιακοῦ νεκροταφείου»¹⁰, εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸν βικάριο (vicarius), τὸν πολιτικὸ δῆμο. ἐπικεφαλῆς, τῆς «διοικήσεως» τῶν Μοισῶν (dioeceses Moesiarum) ἢ μᾶλλον τῆς Μακεδονίας (dioeceses Macedoniae)¹¹, ποὺ ἀσκοῦσε ἀντὶ τοῦ προϊσταμένου τοῦ praefectus praetorio τοῦ Ἰλλυρικοῦ πλῆθος ἀρμοδιοτήτων, ὅπως λ.χ. στοὺς τομεῖς τῆς δικαιοσύνης, τῆς φροδολογίας καὶ τοῦ cursus publicus¹², καὶ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Θεσσαλονίκη¹³. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ στήλη θὰ ἔπρεπε νὰ χρονολογηθεῖ ὅχι γενικὰ στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅπως θέλει ὁ πρῶτος ἐκδότης, ἀλλὰ μεταξύ τοῦ τέλους τοῦ 3. καὶ τῶν μέσων τοῦ 6. αἰώνος (ἐποχὴ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'), ὅπότε, ὡς γνωστό, τὸ ἀξιώμα παύει νὰ ὑφίσταται¹⁴. «Οτι οἱ Ρωμαῖοι ἀξιωματοῦχοι ποὺ διορίζονταν σὲ διάφορες διοικητικὲς θέσεις συμπεριελάμβαναν στὸ ὑπηρετικὸ προσωπικό τους δικούς τους ἡμιονηγούς, προκειμένου νὰ φροντίζουν τὰ ζῶα τὰ δοπιὰ μετέφεραν τοὺς ἕδιους καὶ τὴν οἰκοσκευή τους, συνάγεται ἀπὸ μιὰ λατινικὴ ἐπιγραφὴ ποὺ βρέθηκε στὸ Carnuntum (τῆς ἐπαρχίας Pannonia Superior) πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφιέρωση στὴ θεὰ Epona τὴν δοπία κάνουν οἱ superumentari καὶ οἱ muliones τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ Claudio Maximus¹⁵.

10. Τὸν ὄρο βυζαντιακὸ νεκροταφεῖο χρησιμοποιεῖ ὁ Παπαγεωργίου προφανῶς ἔχοντας κατὰ νοῦ τὴ συστάδα τῶν χριστιανικῶν τάφων ποὺ βρέθηκαν τὸ 1898 στὸ λόφο πάνω ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ νεκροταφεῖο (δίπλα στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας) κατὰ τὶς ἐργασίες ἐξόρυξης ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν Compagnie française d' agrandissement des quais (ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Doitte) γιὰ τὴν ἔμπληση τῆς παραλίας (ἀνατολικὰ τοῦ Λευκοῦ Πύργου στὸ ὑψος τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ θεάτρου), βλ. σχετικὰ P. Perdrizet, «Le cimetière chrétien de Thessalonique», *Mélanges d' Archéologie et d' Histoire de l' école de Rome* 19 (1899) 541-2 καὶ τοῦ ἕδιου «Inscriptions de Thessalonique», ὥ.π., 20 (1900) 223 καὶ γιὰ τὴν ἔμπληση τῆς παραλίας E. Χεκίμιογλου – E. Danacioglou, *Θεσσαλονίκη πρὸ τὸ 100 χρόνια*, Τὸ μετέωρο βῆμα πρὸς τὴ Δύση, Θεσσαλονίκη 1998, 83.

11. Ή πρώτη ὑφίστατο ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ ὡς τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ M. Κωνσταντίνου. Γιὰ τὴ διοικητικὴ ἔνταξη τῆς Μακεδονίας βλ. W. Ensslin, *RE VIII A 2* (1958) λῆμ. vicarius στήλ. 2025-6 καὶ Γ. Θεοχαρίδης, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας* κατὰ τοὺς μέσους χρόνους (285-1354), Θεσσαλονίκη χρόνος ἐκδοσῆς 41- 59.

12. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ βικάριου βλ. Ensslin, ὥ. π., 2030 -2042

13. Βλ. Θεοχαρίδης, ὥ. π., 102-103.

14. Βλ. Ensslin, ὥ. π., 2029- 30.

15. Βλ. *Anm. épigr.* 1991, 1308 : Eponae Aug(ustae) sac(rum) Cl(audii) Maximi leg(at) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) superumentari et muliones v(otum) s(olverunt) l(aeti) l(ibentes) marito. Σέ ὅ, τι ἀφορᾶ στὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀκολουθῶ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἔρμη-

Τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ διατύπωση μουλίων τοῦ βικαρίου δὲν ὑπάρχουν περαιτέρω προσδιορισμοὶ γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴ σταδιοδρομία τοῦ ἀξιωματούχου δείχνει ἀφενὸς ὅτι πρόκειται γιὰ διατύπωση τοῦ προφορικοῦ λόγου, οὕτως ὥστε ὁ Εὔπορος νὰ διακρίνεται ἀπὸ ἄλλους ὅμοτεχνούς του (πιθανὸν καὶ μὲ κάποια διάθεση αὐταρέσκειας λόγω τῆς ὑψηλῆς θέσης τοῦ κυρίου του) καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ βικάριος δὲν χρειαζόταν προσδιορισμό, ἐπειδὴ ἡταν ὁ γνωστότερος ἄρχων μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν θεωρῶ ἀπίθανο ὁ δῆμος νὰ δηλώνει κάποιον ἄλλον *vicarius*, ὅπως λ.χ. τὸν ἐπίσκοπο τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ὀνομαζόταν ἔτσι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα στὴν ἐπαρχότητα τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταξύ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7. αἰ. ὅχι ὅμως πάντα¹⁶, ἐπειδὴ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση πρὸς ἀποφυγὴ παρανοήσεων θὰ ἔπειπε νὰ δηλώνεται ὁ πρωσδήποτε καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐπισκόπου. Γιὰ τὸν ἵδιο λόγο θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐξίσου ἀπίθανο ἡ λέξη νὰ εἶναι τὸ κύριο ὅνομα τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ Εὐπόρου¹⁷.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἡ ἐπιγραφὴ πρέπει νὰ ἀναγνωσθεῖ ὡς ἐξῆς :

*Eύπορος,
μουλίων
τοῦ βικαρίου.*

Ἡ νέα ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης ξαναθέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἔρμηνείας μιᾶς ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν Κόρινθο (τοῦ 6. / 7. αἰῶνα μ.Χ.) ἢ

νεία τοῦ W. Eck, «Superumentari et muliones im privaten Personal eines römischen Statthalters», *ZPE* 90 (1992) 207 κέξ. ὁ δόποιος σχετικὰ μὲ τοὺς superumentari καὶ τοὺς muliones καταλήγει στὸ ἐξῆς συμπέρασμα (210): «Sie bilden weder ein collegium, das ortsansässig war und etwa jedem Statthalter zur Verfügung stand, noch waren sie gar Teil des Officiums des Legaten. Vielmehr dürften es sich um Sklaven und / oder Freigelassene des Claudius Maximus handeln, die ihren Herren / Patron in die Provinz begleiten». Τὴν ἀποψή τοῦ W. Eck δέχεται καὶ ὁ R. Haensch, *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1997, 710.

16. Σχετικὰ μὲ τὸ λεγόμενο βικαριάτο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. Θεοχαρίδης, ὁ.π., 103 – 125, μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία καὶ τὶς πηγές. Γιὰ ἄλλους (ἐπιγραφικὰ κυρίως μαρτυρημένους) *vicarii*, ἀντιπροσώπους δηλ. ἀξιωματούχων, ποὺ ὅμως δὲν σχετίζονται μὲ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλονίκη ἡ δὲν μαρτυροῦνται σὲ ἐπιγραφὲς ποὺ βρέθηκαν σὲ αὐτές βλ. Ensslin, ὁ. π., 2016-2019.

17. Βλ. λ.χ. τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ *Ann. épigr.* 1966, 90 (Draco mulio Bassi Lapiensis servus hic situs est) ἀπό τὸ Βοινδήσιο.

όποια προβλημάτισε κατά καιρούς τὴν προηγούμενη ἔρευνα. Τὸ κείμενο τῆς ἔχει ώς ἔξῆς : «+ Ἀνεπάνσα/το ἡ μακαρίω/Ζόη ἔχοντος/τοῦ μηνὸς Νο<ε>/μ-βρίου ἡμέρας/δεκαεπτά, /πωλήσαντος τὴν/ληνὸν Θεοδώρου/ τοῦ μουλίωνος τοῦ /Ἐπισκοπιανοῦ»¹⁸. Οἱ πρῶτοι ἐκδότες θεώρησαν ὅτι «τὸ ἐπίθετο Ἐ-πισκοπιανός, πατριδωνυμικό, προέρχεται ἀπὸ κάποιο οἰκισμὸ μὲ τὸ ὄνομα Ἐπισκοπῆ»¹⁹, ἐνῶ ἄλλοι ἐρευνητὲς εἴκασαν ὅτι ἐνδέχεται νὰ δηλώνει μία συνοικία τῆς Κορίνθου ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἐπισκοπιανόν²⁰. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Εὐπόρου δείχνει ὅτι ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἀναφέρεται σὲ πρόσωπο, εἶναι ὅμως ἄγνωστο ἀν σημαίνει τὸν μουλίωνα ἐνὸς ἐπιτρόπου (ἐπιστάτη) τοῦ ἐπισκόπου²¹ ἢ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἐκκλησια-στικοὺς λειτουργοὺς ποὺ ὀνομάζονται Ἐπισκοπιανοί. Στὴν τελευταία πε-ρίπτωση θὰ συνεπαγόταν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Κορίνθου συνιστᾶ τὴν ἀρχαι-ότερη μαρτυρίᾳ τοῦ ἀξιώματος, ἀφοῦ οἱ πρωϊμότερες γραμματειακὲς μαρ-τυρίες ποὺ διαθέτουμε γι' αὐτὸν χρονολογοῦνται τὸν 10. αἰ. μ.Χ.²². Μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ θὰ ἥταν ἡ λέξη Ἐπισκοπιανὸς νὰ εἶναι ἐπίθετο καὶ νὰ δηλώνει τὸν μουλίωνα τοῦ ἐπισκόπου²³.

****

2. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τῆς Οὐαρεινίας Μυτιλήνης.

Τὸν Ἱούλιο τοῦ 1905 ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε στὴν Ἀλήθεια τρεῖς

18. SEG XXIX, 311.

19. Βλ. Δ. Ι. Πάλλα – Στ. Π. Ντάντη, «Ἐπιγραφαὶ ἀπὸ τὴν Κόρινθο», Ἀρχ. Ἐφ. 1977 [1979], 70.

20. D. Feissel – A. Philippidis-Braat, «Inventaire en vue d' un receuil des inscriptions historiques de Byzance III. Inscriptions des Péloponnèse (à l' exception de Mistras)», T&M 9 (1985) 368.

21. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δίνεται στὸ λεξικὸ τοῦ Δ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, λῆμ. ἐπισκοπ(ε)ιανός, μὲ παραπομπὴ στὸν Μέγα Βασίλειο, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι σαφής.

22. Γιὰ τὸ ἀξιώμα τῶν Ἐπισκοπειανῶν βλ. J. Dartouzès, *Recherches sur les ὄφρικα de l' église byzantine* (Archives de l' orient chrétien, 11), Paris 1970,385-7 καὶ B. A. Λεοντα-ρίτου, Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρώτη μέση βυζαντινὴ πε-ρίοδο, Ἀθήνα 1999, 236. Ἡ Λεονταρίτου ἀναφέρει (ὅ.π., 236, σημ. 2) τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Κορίνθου ἀκολουθώντας τὴν ἐρμηνεία τῶν πρώτων ἐκδοτῶν.

23. Γιὰ αὐτὴ τὴν χρήση τῆς λέξης βλ. Δημητράκου, ὅ.π.

έπιγραφές²⁴. Οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς ἐπισημάνθηκαν, ἐπαναδημοσιεύτηκαν καὶ σχολιάσθηκαν ἀπὸ τὸν Ἐμπανουὴλ Βουτυρᾶ τὸ 1993 σὲ μελέτη του γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Μακεδονία²⁵. Ἡ τρίτη μὲ τὸν ἀριθμὸ 1 εἶναι ἐπιτύμβια (στὸ ἄρθρο γίνεται λόγος γιὰ πλάκα) καὶ προέρχεται, ὅπως καὶ οἱ δύο ἄλλες, ἀπὸ περιοχὴ «πλησίον τοῦ καταβαλλομένου ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως». Ὁ Παπαγεωργίου δημιοσιεύει ἀρχικὰ τὸ κείμενό της (στηριζόμενος σὲ ἀντίγραφα τῶν φύλων του Ἰ. καὶ Ἐ. Μ.²⁶) ὡς ἔξῆς :

M(ἀρκος) Οὐαρείνιος Μάξιμος Μυτιλήνη τῇ 4 ίδιᾳ συνβίῳ μνείας χάριν καὶ αὐτῷ ζῶν.

καὶ στὴ συνέχεια ὑπομνηματίζει σύντομα ἀφενὸς τὴ γραφὴ Οὐαρείνιος (ἀντὶ τῆς συνήθους Οὐαρίνιος) μὲ τὴν ὁποίᾳ ἀποδίδεται τὸ λατινικὸ ὄνομα γένους Varinius καὶ ἀφετέρου τὸ ὄνομα Μυτιλήνη ποὺ ἦταν καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ εἰναι ἄγνωστο στὸ ὄνομαστικὸ τῆς Θεσσαλονίκης²⁷. Στὸ ὑπόμνημά του μπορεῖ νὰ προστεθεῖ τώρα ἡ προσωπογραφική παρατήρηση ὅτι ὁ ἀναφερόμενος στὴ νέα ἐπιγραφὴ Μᾶρκος Οὐαρείνιος Μάξιμος δὲν μαρτυρεῖται σὲ καμία ἄλλη ἐπιγραφὴ τῆς πόλης, μολονότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιγραφικὰ παραδιδόμενων Οὐαρ(ε)ινών τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει μεγαλώσει σημαντικά, ἔτοι ποὺ νὰ εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ καλύτερα γνωστὰ γένη τῆς πόλης²⁸.

24. Βλ. «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι», Ἀλήθεια, φ. 302, 7 Ιουλ. 1905, σελ. 1.

25. Ἐμ. Βουτυρᾶς, «Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Μακεδονία», Αρχαία Μακεδονία V 1 (1989) [1993] 256.

26. Οἱ συντομογραφίες αὐτὲς δὲν βοηθοῦν τὴν ταύτιση τῶν προσώπων, ἀναρωτιέμαι δῆμως μήπως πρόκειται γιὰ μέλη τῆς ίστορικῆς θεσσαλονικιώτικης οἰκογένειας τῶν Μενεξέων.

27. Τὸ ὄνομα παραδίδεται σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας βλ. λ.χ. LGPN III A (Κορινθία τοῦ 2. - 3. αἰ. μ.Χ.)

28. Γιὰ τὸ γένος τῶν Οὐαρείνων στὴ Θεσσαλονίκη βλ. IG X 2. 1 (Indices) καὶ συμπληρωματικὰ Ἐ. Τρακοσοπούλου - Σαλακίδου, «Ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων : νέα ἐπιγραφικὰ εὑρήματα», Αρχαία Μακεδονία V 3 (1989) [1993] 1548 ἀρ. 2 καὶ 1566 ἀρ. 8 (= SEG XXXIX, 636 καὶ XXXVI, 1986, 646 ἀντίστοιχα). Σύμφωνα μὲ τὰ προκαταρκτικὰ πορίσματα τῆς ἐργασίας ποὺ προ-

****

3. Ἡ ἐρμαϊκὴ στήλη καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κρήσκεντος.

Στὸ τέλος τοῦ συμπληρώματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μυτιλήνης ποὺ δημοσίευσε τὸ 1900 στὴ Λειψία, ὁ Παπαγεωργίου προσέθεσε δύο ἐπιγράμματα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη²⁹. Ὁ Edson, ἄν καὶ συμπεριέλαβε τὸ δεύτερο ἀπὸ αὐτὰ στὸ corpus του³⁰, ἀγνόησε τὸ πρῶτο ἀγνωστὸ γιὰ ποιοὺς λόγους. Ἡ ἐπιγραφὴ γραμμένη πάνω σὲ ἐρμαϊκὴ στήλη δημοσιεύτηκε ώς «ἔξαγορὰ ἀβλεπτήματος», ὅπως λέει ὁ Θεσσαλονικιὸς λόγιος, ἀρχικὰ στὴν «Νέα Ἡμέρα» τῆς Τεργέστης³¹, ἐπειδὴ σὲ ἄλλο δημοσίευμα του στὴν ἐφημερίδα «Ταχυδρόμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ 1899 παρουσίασε ώς ἀδημοσίευτη μία ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ποὺ εἶχε ἐκδώσει ἥδη ὁ Th. Reinach. Κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἵδια ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ καὶ στὸ συμπλήρωμα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μυτιλήνης ὁ Παπαγεωργίου γράφει τὰ ἔξης : «Ἐξαγοράζοντες τὸ ἀβλέπτημα (schrieb ich in der Νέα Ἡμέρα) ἀποσπῶντες ἐκ τῆς Συλλογῆς ἡμῶν καταχωρίζομεν ἐνθάδε ἀνέκδοτον ἐπίγραμμα στήλης όνθμοῦ τῶν γνωστῶν ἐρμῶν etc. ; die betreffende Inschrift (Taf. VII 45) ist folgende :

[Π]αῖ, σοὶ φίλοις, χρηστὲ Διονύσιε, καὶ / μέγας ἀνὴρ
Κρήσκης, δις φιλίης / μνήσατο καὶ χαρίτων.

Die Herme 1, 42 h. und 0, 31 (oben) und 0, 27 (unten) br. aus pentelischem Marmor, wurde am 31 Dez. 1897 beim Baue des Hauses von Pervana ausgegraben,

ετοιμάζει ἡ Ἀ. Τατάκη γιὰ τὴ διάδοση τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων στὴ Μακεδονίᾳ τὸ Οὐαρ(ε)ίνιος εἶναι τὸ δεύτερο συνηθέστερο μὴ αὐτοκρατορικὸ δνομα γένους ποὺ παραδίδεται στὶς ἐπιγραφὲς τῆς ἐπαρχίας, ἥτοι 21 φορὲς (προηγεῖται τὸ Πετρώνιος μὲ 46 μαρτυρίες). βλ. A. Tatakī, «The Nomina of Macedonia» στὸ A. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics Athens 7-9 Sept. 1993 [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 21]*, Athens 1996, 107.

29. *Unedierte Inschriften von Mytilene*, Leipzig 1900, 27.

30. Bλ. IG X 2, 1, 428.

31. Bλ. «Ἀρχαῖα ἐπιγράμματα λίθων», *Νέα Ἡμέρα* φ. 1327, 6 Μαΐου 1900, σελ. 1. Στὴ δημοσίευση αὐτὴ δηλώνεται διχωρισμὸς τῶν στίχων καὶ ἡ ὑπαρξη κισσόφυλλου (ἀνθους) στὸ τέλος τοῦ κειμένου.

hinter der "Αγιος Κωνσταντῖνος Kirche (auf dem Hippodromion), ganz neben der östlichen Mauer von Kalamaria; heute liegt im Konak³². Eine zweite Herme ist in Makedonien bisher nicht gefunden worden. Τὸ ἔξης des Epigrammes ist: ὁ Κρήσκης (έγώ), παῖ χρηστὲ Διονύσιε, καὶ μέγας ἀνὴρ (γενόμενος oder /ῶν) φίλος σοί, οὗτος δὲ (έγώ) καὶ ἐμνήσατο (ἐμνησάμην) τῆς (σῆς) φιλίης καὶ τῶν (σῶν) χαρίτων». Ή ἐπιγραφὴ αὐτὴ συνιστᾶ μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴ χρήση τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος Criscens (Κρήσκης) στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Θεσσαλονίκης³³, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ χρονολογηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν 1. αἰ. π.Χ. Ἐρμαϊκὲς στήλες ἔχουν στὸ μεταξὺ βρεθεῖ καὶ ἄλλες στὴ Θεσσαλονίκη³⁴.

****

4. Θεσσαλονικεὺς – Θεσσαλονικαῖος.

Ἡ μορφὴ τοῦ ἑθνικοῦ ὀνόματος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπασχόλησε τὸν Παπαγεωργίου σὲ δύο σύντομα ἀρθρα ποὺ δημοσίευσε τὸ 1912 καὶ τὸ 1913 στὸ Μακεδονικό Ἡμερολόγιο (τοῦ Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν)³⁵. Εκεῖ συγκεντρώνει ὅλες τὶς γραμματειακὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ποὺ ἔχει ὑπόψη του, γιὰ νὰ δείξει ὅτι παραλληλα μὲ τὸν τύπο Θεσσαλονικεὺς ἥδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα χρησιμοποιοῦνταν καὶ ὁ τύπος Θεσσαλονικαῖος (ἀπὸ τὸν δῆποτε προέκυψαν οἵ τύποι Θεσσαλονικιός καὶ Σαλονικιός τῆς νεότερης

32. Μὲ τὸν ὅρο Κονακ ἐννοεῖ τὸ Διοικητήριο τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1890 στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ ὅπου ὁ Μιδάτ πασᾶς εἶχε συγκεντρώσει τὸ 1874 δρισμένα ἀρχαῖα συγκροτώντας τρόπον τινὰ τὴν πρώτη δημόσια ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς πόλης, βλ. σχετικὰ τὴν ὑπὸ δημοσίευση μελέτη μου Ἡ Ιστορία τῶν ἐπιγραφικῶν μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης.

33. Βλ. π.χ. IG X 2, 1, 68 στ. 3 καὶ 430 στ. 3.

34. Βλ. Ι'. Βοκοτοπούλου, Ὁδηγὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1996, 90-91 (ΜΘ 3026, τοῦ 2.αἰ. μ.Χ.) καὶ Γ. Δεσπίνη στὸ συλλογικὸ ἔργο Γ. Δεσπίνης - Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου - Ἐμμ. Βουτυρᾶς, Κατάλογος τῶν Γλυπτῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997, 61- 62 (ΜΘ 1074 μικρὴ ἐρμαϊκὴ στήλη ἀπὸ τὸ Σεραπεῖο, ἵσως τῶν ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων). Τὴ συνάδελφο καθ. κ. Θ. Στεφανίδου - Τιβερίου εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν ὑπόδειξη.

35. Ἐφεξῆς συντομογραφούμενο ως ΜΗΠΣΑ.

έποχης). Ανάμεσα στίς έπιγραφικές μαρτυρίες ἀναδημοσιεύει, δυστυχώς ἐν μέρει, τὴν παρακάτω ποὺ εἶδε «ἐν οἰκίᾳ Ἰουδαίου»³⁶:

«.....
.....
καὶ τῇ γυναικὶ³⁷
αὐτοῦ [Θεσ]σα-
λονικαίᾳ»
κ.τ.λ.

Η ἄποψη τοῦ Παπαγεωργίου ἐπιβεβαιώνεται πλέον καὶ ἀπὸ τὰ ἔξῆς νεότερα ἐπιγραφικὰ εὑρήματα ποὺ χρονολογοῦνται στὴν ὑστερη ἀρχαιότητα: α) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ κάποιου Καλλιτύχου ἀπὸ τοὺς Στόβους (τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.) ὅπου διαβάζουμε «Καλιτύχῳ Θεσσαλονικέῳ (=Θεσσαλονικαίῳ) ἀδελφὸς Ἀγαθόπους/ μνίας χάριν κλπ. »³⁸, β) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ἐνὸς Βαλέριου ἀπὸ τὴ Ρώμη, ὅπου λέγεται «Βαλέριος Τησαλωνικαῖος κλπ.»³⁹ καὶ γ) τὴν ἀδημοσίευτη ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τῆς χριστιανῆς Ἐπίκτησης ἀπὸ τὸ Δίον (μᾶλλον τοῦ 4. αἰ. μ.Χ.) τῆς ὅποιας τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἔξῆς: «Οὕνομά μοι Ἐπίκτησις πατρὸς Ἀ/θηνέου μητρὸς / Θεσσαλονεικέας/ ἐτῶ<ν> ιδ', ἐνθάδε/ κεῖμε χρηστια/ νὴ κλπ.»⁴⁰.

36. «Θεσσαλονικεὺς καὶ Θεσσαλονικαῖος», *MHPSA* 5 (1912) 68.

37. Γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἐθνικοῦ ἀκολουθῶ τὴν A. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a. C. - VIIe s. a.p.)* ἀδημ. Διδ. διατριβή, Nancy 1990, 707 – 8. Ο πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Vulić εἶδε λάθος τοῦ χαράκτη καὶ ἔξέδωσε Θεσσαλονικε<ί>, οἱ Robert, *Bull. épigr.* 1950, 135 διωρθώνουν σὲ Θεσσαλονικε<ΐ>, ἐνῶ ὁ Edson (=IG X 2. 1, 1039) ἀφήνει τὸ πρόβλημα ἀνοικτὸ ἐκδίδοντας Θεσσαλονικέο ! Η πρόταση τῆς Panayotou στηρίζεται στὴν ἐπόμενη μαρτυρίᾳ. Η ἕδια χρονολογεῖ τὴν ἐπιγραφὴ στὸν 3. αἰ. μ.Χ.

38. Βλ. *RICM*, 289 bis (ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἀδημοσίευτη ἐπιγραφὴ τοῦ Παπαγεωργίου). Τὴ γραφὴ Τησαλωνικαῖος ἀποδίδει σὲ ἐπίδραση τῆς λατινικῆς ἡ A. Avramea, «Mort loin de la patrie. L' apport des inscriptions paléochrétiennes», στό: G. Cavallo – C. Mango (ἐκδ.), *Epigrafia medievale greca e latina, ideologia e funzione. Atti del seminario di Erice (12–18 Sett. 1991)*, Spoleto 1995, 15, ἐνῶ ὁ Feissel, *RICM*, 290 τὴ θεωρεῖ βαρβαρισμό.

39. Δ. Παντερμαλῆς, *Δίον. Ἀρχαιολογικὸς Χῶρος καὶ Μουσεῖο*, Ἀθῆνα 1997, 83 μὲ φωτογραφία: πρβλ. Avramea, ὅ.π., 25, ἀρ. 53 καὶ *Bull. épigr.* 1999, 332 (φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου μέ ἀρ. εὐρ. 5702). Η ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Παντερμαλῆ στὸν 5. αἰ. μ.Χ., ἡ ἐμφάνιση ὥστόσο τοῦ ἐπιθέτου χρηστιανὴ καὶ ἰδιαίτερα ἡ σκόπι-

****

5. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη του Βασιλείου (;) ἀπὸ τὴ Νίσιβη.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1907 σχολιάζοντας σὲ ἄρθρο του στὴν Ἀλήθεια⁴⁰ τὸν ὅρο μημόριον ποὺ ἐμφανίζεται σὲ χριστιανικὴ ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα (βλ. παρακάτω ἀρ. 8) ὁ Παπαγεωργίου ἀνέφερε ὡς παράλληλο μία ἀνάλογη χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν ὁποίᾳ ἔγραψε τὰ ἔξῆς : «Τὴν λέξιν μημόριον ἥ καὶ μημόριν ἐκ πλεύτων γινώσκομεν καὶ τῆς ἡμετέρας χώρας ἐπιγραφῶν, παρατίθεμαι δὲ ἐνταῦθα ἀνέκδοτον τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῆν.

+ + +
ΜΗΜΟΡΙΟΝΔΙΣΩ
ΜΟΝΕΝΘΑΚΙΤΕΒΑ
ΣΙΛΙΣΚΩΜΗΣΝΙΤΙ
ΒΙΣ

«Μημόριον δίσωμον ἔνθα κῆτε Βασίλις κώμης Νιτίβις». Ὁπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ στήλη εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ ἔνα τάφο μὲ δύο χώρους, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν ὅρο δίσωμος ποὺ μαρτυρεῖται σὲ ἄλλες ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅχι μόνον⁴¹. Τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς) δὲν εἶναι βέβαιο, καθὼς θὰ μποροῦσε νὰ διαβασθεῖ τόσο ὡς Βασίλις

μη δόθιογράφησή του μὲ ἡτα ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἔνα παιγνίδι ἀνάμεσα στὶς λέξεις Χριστός καὶ χρηστός, γνωστὸ ἥδη ἀπὸ γραμματειακὲς ἄλλα καὶ ἐπιγραφικὲς πηγὲς χρονολογούμενες ὡς καὶ τὸν 4. αἰ. μ.Χ. (βλ. F. Blass, «ΧΡΗΣΤΙΑΝΟΙ – XPI-STIANOI», *Hermes* 30, 1895, 314-320 καὶ E. Gibson, *The Christians for Christians Inscriptions of Phrygia [Harvard Theological Studies* 32], Harvard 1978, 16-17), καθιστοῦν πιθανότερη τὴ χρονολόγησή της στὸν 4. αἰ. μ.Χ. (οἱ δύο ἄλλες ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας – καὶ οἱ δύο προέρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη- ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐπίθετο χρηστιανὸς χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Feissel, *RICM* ἥ πρώτη ἀρ. 113 τὸν 3. καὶ ἡ δεύτερη ἀρ. 123 μὲ ἐπιφυλάξεις τὸν 4. αἰ. μ.Χ.).

40. «Στρατιώτου ἐπιγραφή», Ἀλήθεια φ. (535) -94, 10 Φεβρ. 1907, 1. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ἔδεσσας, ποὺ εἶναι ἐπίσης ἀδημοσίευτη, βλ. παρακάτω ἀρ. 8.

41. Βλ. Feissel, *RICM*, 134 ἰδιαίτερα σελ. 131 ὅπου συζήτηση γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου καὶ βιβλιογραφία.

(<Βασίλ(ε)ιος) ὅσο καὶ ὡς Βασιλίς, οἱ δύο τύποι πάντως ποὺ μαρτυροῦνται γιὰ πρώτη φορά σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ἀλλοῦ⁴².

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς νέας ἐπιγραφῆς ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι τεκμηριώνει τὴν παρουσία ἐνὸς μετανάστη ἥ μᾶς μετανάσταις (καὶ προφανῶς τῆς οἰκογένειάς των) στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς του/ της δηλώνεται μὲ τὴ συνήθη σὲ ἀνάλογες παλαιοχριστινικές ἐπιγραφές διατύπωση «κώμης + ὄνομα σὲ πτώση γενική»⁴³, πρόκειται δὲ γιὰ τὴν κώμη *Nitibin*. Ὁ τύπος αὐτὸς ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν συνηθέστερο τύπο *Nisibin/ Nisibin*⁴⁴ παραδίδεται σὲ γραμματειακὲς πηγὲς σχετικὲς μὲ τὴν πόλη τῆς Νίσιβης (έλληνιστικῆς Ἀντιόχειας), μίας ἀπὸ τὶς σημαντικότερες στὴν περιοχὴ τῆς Μυγδονίας (βόρεια Μεσοποταμία, σημ. *Nusaybin*) μεταξὺ τοῦ Εὐφράτη καὶ τοῦ Τίγρη καὶ ἀνατολικὰ τῆς Ἑδεσσας⁴⁵. Τὸ ὄνομα αὐτὸν ἔφερε ἐπίσης ἥ ὁμώνυμη κώμη ποὺ ἴδρυθηκε κοντὰ στὴν πόλη Ἀμιδα στὴ βόρεια Μεσοποταμία (σημ. *Diarbekir*, Τουρκία) ἀπὸ ἐκτοπισμένους κατοίκους τῆς προηγουμένης καὶ γενικότερα τῆς περιοχῆς τῆς Μυγδονίας, ὅταν καταλήφθηκαν ἀπὸ τὸν Πέρση ἡγεμόνα Σαπούρο τὸν Β' ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ τὸ 363 μ.Χ.⁴⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Νίσιβη τῆς βόρειας Μεσοποταμίας τὸ ὄνομα μὲ τὴ μορφὴ *Nisibyn* (*Nisibin*) παραδίδεται ἐπίσης γιὰ μία κώμη τῆς Συρίας σὲ ἐπιγραφὴ

42. Τὸ ὄνομα *Βασίλις* μαρτυρεῖται ἐπιγραφικά λ.χ. σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀκυλήιας βλ. *SEG XXXVI*, 1279 καὶ τῶν Γαδάρων τῆς Παλαιστίνης βλ. *SEG XLVII*, 2023. Τὸ θηλυκὸ *Βασιλίς* μᾶς εἶναι γνωστὸ λ.χ. ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς Ρόδου βλ. *LGPN I*, τῆς Δικαιαρχειας καὶ τῆς Κατάνης βλ. *LGPN III A*.

43. Βλ. *Avramea*, δ. π., 13 (σὲ γενικὴ μπροστὶ νὰ τίθεται καὶ ἥ γενικὴ πληθυντικοῦ τοῦ ἔθνικου ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς κώμης).

44. Γιὰ τὸν παραδιδόμενο σὲ γραμματειακὲς πηγὲς τύπο *Nitibis* ἀντὶ *Nisibis*, ὁ ὅποιος δικαιολογεῖται ἀπὸ ἐπίδραση τῶν σιμιτικῶν, ἐπειδὴ ἔκεī ἥ λέξη *Nisibis* προφέρεται ὡς *Nitibis*, βλ. *Sturm, RE XVII. 1* (1936) λημ. *Nisibis* στήλ. 720. Γιὰ τὸν τύπο *Nisibis/ Nisibis* τῆς γενικῆς βλ. *J. Sturm, δ.π.*, 719. Μὲ δεδομένο ὅτι ὁ τύπος *Nitibis* μαρτυρεῖται στὶς πηγές, θὰ ἡταν παρακινδυνευμένο νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὡς ἐσφαλμένη ἥ μεταγραφὴ τοῦ (συνήθως προσεκτικοῦ καὶ ἔμπειφου) Παπαγεωργίου ὑπὸ τὴν ἔννοια π.χ. ὅτι διάβασε ταῦ ἀντὶ ἐνὸς τρισκελοῦς σῆγμα.

45. Γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ βλ. *J. Sturm, RE XVII. 1* (1936) λημ. *Nisibis*, 714 ἔξ.

46. Βλ. *J. Sturm, RE XVII. 1* (1936) λημ. *Nisibis* ἀρ. 2 μὲ βάση τὸ *Πασχάλιο Χρονικό* (ἔκδ. *B. G. Niebuhr* 1832) τόμος Α', σ. 554 «τειχίσας (ἐνν. ὁ αὐτοκράτωρ Ἰοβιανός) κώμην ούσαν ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως Ἀμίδης, προσέζευξεν τὸ αὐτὸν τείχος τῷ τείχει τῆς πόλεως Ἀμίδης, καλέσας τὴν κώμην *Nisibewas*, καὶ ἐκεī πάντας τοὺς ἐκ τῆς Μυγδονίας χώρας οἰκεῖν ἐποίησεν».

ποὺ βρέθηκε στὴ Ρώμη καὶ στὴν ὁποίᾳ διαβάζουμε C. Duceius C. lib. Phoebus natus in Syria Nisibyn⁴⁷. Ἡ ἴδια κώμη ἐννοεῖται μᾶλλον καὶ σὲ μία παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Κωρυκὸ (Τραχεία Κιλικία) ποὺ ἦταν στημένη στὸ μνῆμα κάποιου Θεοδώρου ποὺ καταγόταν ἀπὸ χω(ρίου) Νησιβίεως⁴⁸. Ἡ θέση τῆς συριακῆς Νισιβῆς δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἑλληνικὲς ἢ λατινικὲς γραμματειακὲς πηγές, μὲ αὐτὴν ὅμως θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται ἡ πόλη Nišibin ar-Rum (Νίσιβις τῶν Ρωμαίων) ποὺ ἀναφέρει ὁ "Ἄραβας γεωγράφος Jāqūt al Hamaw (1179-1239) στὸ ἔργο του «Λεξικὸ τῶν χωρῶν»⁴⁹. Ὁ τελευταῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ πόλη βρισκόταν στὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη σὲ ἀπόσταση τριῶν-τεσσάρων ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Ἀμίδα καὶ τὸ Harran (Καρραΐ) στὸν δρόμο πρὸς τὰ σύνορα μὲ τὸ βυζαντινὸ κράτος. Κατὰ τὸν E. Honigmann πρόκειται γιὰ τὴ σημερινὴ πόλη Nizib/Nizip (Τουρκία) ποὺ κεῖται δυτικὰ τοῦ Εὐφράτη στὸν παραπόταμό του Kerzincai, δηλ. στὴ βορειονατολικὴ Συρία⁵⁰.

"Αν καὶ ἡ ὑπαρξὴ περισσότερων τῆς μᾶς πόλεων/κωμῶν ποὺ φέρουν τὴν ὀνομασία Nīsibīs δὲν ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσουμε μὲ βεβαιότητα τὴ γενέτειρα τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς), ἐντούτοις ὡς πιθανότερη θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ συριακὴ, ὅχι τόσο ἐπειδὴ αὐτὴ δηλώνεται μὲ τὴ γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες συριακές κῶμες διατύπωση κώμης αλπ.⁵¹, ὅσο κυρίως ἐπειδὴ οἱ περισσότε-

47. Βλ. CIL VI, 700: Soli ·sacr / C · Duceius / C · lib · Phoebus / filius · Zenonis / natus · in · Syria / Nisibyn · liber / factus · Romae / ex visu / v · s · I · m. Οἱ ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς γραμματειακὲς πηγὲς μὲ ἐλάχιστες ἔξαιρέσεις (βλ. Sturm, ὅ.π., 718) ἀποφεύγουν τὸν τύπο σὲ -n ποὺ εἶναι συνήθης στὶς συριακές.

48. Βλ. MAMA III (1931) 160, ἀρ. 408: + μνῆμα διαφέρον/Θεοδώρου κεντ/αριχίου ἀρτ/ισίου ἀπὸ χω(ρίου) // Νησιβίεως. Τὴν ἀποψη ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ συριακὴ Nīsibīs καὶ ὅχι τὴν Nīsibīs τῆς Μεσοποταμίας δέχονται οἱ ἐκδότες τοῦ τόμου J. Keil καὶ A. Wilhelm (ἡ Avramea, ὅ.π., 37, ἀρ. 148 θεωρεῖ ἀντίθετα ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ Nīsibīs τῆς Μεσοποταμίας χωρίς ιδιαίτερη αἰτιολόγηση).

49. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Φ. Καντίλ. Ἡ γραμματεία τῆς περιήγησης στὴν ἀραβικὴ παράδοση, Κάρδο 1995, 452-3 (ἀραβικά). Τὸν συνάδελφο κ. X. Μπαντάουη εὐχαριστῶ θερμά γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ ὑπόδειξη.

50. Βλ. E. Honigmann, RE XVII. 1 (1936) λημ. Nisibyn ὅπου καὶ ἡ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ χωρίου τοῦ Jāqūt. Ἡ συριακὴ Nīsibīs βρισκόταν πάνω στὸν ἀρχαῖο δρόμο ποὺ ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Δολίχη (κοντά στὸ σημερινὸ Gaziantep) στὸ Ζεῦγμα (σημερινὸ Birecik). Τὸν κ. Ἀπόστολο Μπουνσδρούκη ὑποψ. διδάκτορα ποὺ ἀσχολεῖται στὴ διατριβὴ του μὲ τὶς περιοχὲς αὐτὲς εὐχαριστῶ θερμά γιὰ τὴν πληροφορία.

51. Ἀντίθετα μετανάστες ἀπὸ τὴ Nīsibīs τῆς Μυγδονίας ποὺ μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἐπιγραφικὰ προσδιορίζονται μὲ τὸ ἔθνικό Neos(ε)ιβηνός. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες εἶναι α) ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα IG II² 11621 : Θαρβάνναι Νεσειβηνῆι Διο-

οι ξένοι ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ χρονολογοῦνται μεταξὺ τοῦ 4. καὶ τοῦ 6. αἰ. μ.Χ., ὅπως πιθανὸν καὶ ἡ σχολιαζόμενη ἐδῶ, κατάγονταν ἀπὸ τὴ Συρία.

“Ως σήμερα μᾶς ἥταν γνωστοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη οἱ ἔξης τρεῖς (συριακῆς καταγωγῆς) ξένοι ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἵσαριθμες ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές⁵²: α) κάποιος Δωρόθεος καταγόμενος ἀπὸ τὴν κώμη τῶν Αδαδηγῶν (στὸ μνῆμα του εἶχε ἐνταφιαστεῖ καὶ ἡ δούλη του Θεοδώρα) ποὺ πέθανε στὴ Θεσσαλονίκη μᾶλλον τὸν 5. αἰ. μ.Χ.⁵³, β) ἔνα πρόσωπο τοῦ ὁποίου δὲν μᾶς παραδίδεται παρὰ μόνον ὁ τόπος καταγωγῆς «ὅρων Ἀπαμέων ἀπὸ κάμης Θοδέων», δηλ. καταγόταν ἀπὸ τὸ χωρὶὸ τῶν Θοδέων ποὺ βρισκόταν στὸ territory τῆς Ἀπάμειας (ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται μεταξὺ 5. καὶ 6. αἰῶνος)⁵⁴ καὶ γ) κάποιος Δομινῆς Ἐμεσηνός. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ στὴν ὁποίᾳ παραδίδεται τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Φ. Πέτσα, τὸ κείμενό της ὅμως θὰ πρέπει μὲ κάποιες μικρὲς διορθώσεις νὰ ἐκδοθεῖ ὡς ἔξης⁵⁵ (εἰκ. 1):

φάνου Φιλαδελφέως γυνή, πρβλ. L. Robert, «Sur quelques ethniques», *Hellenica* II (1946) 79-80 καὶ D. Feissel, «Notes d' épigraphie chretienne VI», *BCH* 107 (1983) 602 σημ. 4 καὶ β) ἡ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Σάλονα τῆς Δαλματίας R. Egger, *Forschungen in Salona II*, Vienne 1926, 73 ἀρ. 73 (non vidi, πρβλ. Avramea, ὅ.π., 41 ἀρ. 177 καὶ H. Solin, «Juden und Syrer in der römischen Welt», *ANRW* II 29. 2, 1983, 765) Ἀντ[ων]ῖνος Σαμβ[ατίον ?] Νεσιβη[νός] (τοῦ 4. αἰ. μ.Χ. κατὰ τὸν Solin) Ἡ ἴδια Νίσιβη ἐννοεῖται μᾶλλον καὶ στὰ δύο χριστιανικὰ ἐπιτύμβια τῆς Ρώμης βλ. *IGUR* IV, 12198 (*Μᾶρις Νισιβανός*) καὶ V, 13470 (Aurelio Nisibeno patri Aurelius Nisibenus), πρβλ. Feissel, ὅ.π., 602 σημ. 4 καὶ Avramea, ὅ. π., 50, ἀρρ. 268 καὶ 269.

52. Τις δύο πρώτες μαρτυρίες ἀναφέρει ἡ Avramea, ὅ.π., 25 (ἀρρ. 49, 50). Ἡ γνωστος εἶναι ὁ τόπος προέλευσης τοῦ ὑποδιακόνου Ἰωάννη στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ *RICM*, 141, ὃπου σώζεται μόνον ἡ ἔκφραση «[ό]ρμον[μεν]ος ἀ[π]ὸ [κώ]μη[ης----]». Δὲν ἀποκλείεται πάντως καὶ αὐτοῦ ὁ τόπος καταγωγῆς νὰ εἶναι κάποια περιοχὴ τῆς Συρίας. 53. Βλ. *RICM*, 161.

54. Τὴν ἐπιγραφὴ δημοσίευσαν πρῶτοι οἱ Εύθ. Τσιγαρίδας – Κάτ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, *Κατάλογος Χριστιανικῶν Ἐπιγραφῶν στὰ Μουσεῖα τῆς Θεσσαλονίκης* (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 52), Θεσσαλονίκη 1979, 63-4, ἀρ. 31, ποὺ τὴ χρονολογοῦν στὸν 6. αἰ. μ.Χ. Τὴν νίοθετούμενη παραπάνω (στὸ κείμενο) ἀνάγνωση καὶ ἐρμηνεία πρότειναν οἱ Robert, *Bull. épigr.* 1980, 315 καὶ Feissel, *RICM*, 162, ὁ ὁποῖος τὴ χρονολογεῖ μεταξὺ 5. καὶ 6. αἰ. μ.Χ.

55. Βλ. Φ. Πέτσας, «Χρονικά Ἀρχαιολογικὰ 1968-1970», *Μακεδονικὰ* 14 (1974) 333 καὶ πίνακας 26 α. Ἡ ἐπιγραφὴ, ποὺ βρέθηκε «στὴν πλατεῖα Ἰω. Μεταξᾶ πρὸς δυσμὰς τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου», φυλάσσεται μὲ ἀριθμὸ

Θάρσι Δομνῖνε
Ἐμεσηνέ· οὐδὶς
ἢ ἀθάνατος ·

“Οπως δικαιολογημένα συμπεραίνει ό πρωτος ἐκδότης, ό Δομνῖνος καταγόταν ἀπό τὴν «Ἐμεσα τῆς Συρίας τῆς Ἀπαμηνῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρόντου»⁵⁶. Σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγησή της ὁ Ἰδιος δέχεται γενικὰ ὅτι «ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων», χωρὶς ὅμως νὰ τὴν προσδιορίζει περαιτέρω⁵⁷. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων της ἐπιτρέπουν νὰ τὴ συγκρίνουμε μὲ ἀνάλογες ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 3. ἢ τὸν 4. αἰώνα μ.Χ.⁵⁸. Σχετικὰ μὲ τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ νεκροῦ θὰ μποροῦσε κανείς, ἐπικαλούμενος πρόσφατες μελέτες ποὺ θεωροῦν τὴ στερεότυπη ἔκφραση θάρσει οὐδεὶς ἀθάνατος ὡς ἔνδειξη ιουδαϊκῆς καταγωγῆς⁵⁹, νὰ θεωρήσει ὅτι πρόκειται γιὰ ἔνα μέλος τῆς γνωστῆς ἀπὸ ἄλλες (ἐπιγραφικὲς κυρίως) μαρτυρίες ιουδαϊκῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης⁶⁰. Ἐντούτοις, ἐπειδὴ ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν συνδέεται ὑποχρεωτικὰ μόνον μὲ Ιουδαίους⁶¹ καὶ στὴν ἐπιγραφῇ δὲν ὑπάρχει κάποια ἄλλη σαφής ἔνδειξη γιὰ τὸν ιουδαϊκὸ τῆς χαρακτήρα, ἔνα τέτοιο συμπέρασμα θὰ ἥταν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὑπερβολικό.

ΜΘ 10500 στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Οἱ διαστάσεις τῆς εἰναι: ὕψος 0, 165 μ.: πλάτος 0,32 μ. καὶ πάχος 0,02 – 0,025. Μέχρι στιγμῆς ἡ δημοσίευση τοῦ Πέτσα ὑπῆρξε ἡ μοναδικὴ, ἀφοῦ ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εὑρετηριάσθηκε οὔτε στὸ *Bull. épigr.* οὔτε στὸ *SEG*. ‘Ο Ἰδιος διορθώνει, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἀπαραίτητο, σὲ Θάρσος^{<ε>}ι καὶ οὐδούς^{<ε>}ις.

56. Πέτσας, ὅ.π., 333.

57. Πέτσας, ὅ.π., 333.

58. Γιὰ τὴν ὄψιμη χρονολόγησή της χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ μηνοειδῆ γράμματα δῆπος τὸ ἔψιλον καὶ τὸ σίγμα καθὼς ἐπίστης καὶ ὁ τρόπος ἀπόδοσης τοῦ μετ.

59. Βλ. π.χ. R. S. Kraemer, «Jewish tuna and christian fish: identifying religious affiliation in epigraphic sources», *HTHR* 84 (1991) 149-151 καὶ P. van der Horst, *Ancient Jewish Epitaphs. An introductory survey of a millennium of Jewish funerary epigraphy (300 BCE- 700 CE)*, Kampen 1991, 118-122.

60. Γιὰ τὴν ιουδαϊκὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. τὴν ἐργασία μου «Synagoge(n) und Gemeinde der Juden in Thessaloniki: Fragen aufgrund einer neuen jüdischen Grabinschrift der Kaiserzeit», *ZPE* 102 (1994) 297–306 καὶ τελευταῖα Chr. vom Brocke, *Thessaloniki Stadt des Kassander und Gemeinde des Paulus*, Tübingen 2001, 217-227.

61. Βλ. λ.χ. τὶς ἀντιρρήσεις του H. Pleket στὸ *SEG* XLI, 1873.

Μετανάστες Ἐμεσηνοὶ μαρτυροῦνται βέβαια καὶ σὲ ἐπιγραφὲς ἄλλων περιοχῶν κυρίως τῆς Ρώμης κατὰ τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα⁶².

”Αν ἡ ἔρμηνείᾳ τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς) τῆς νέας ἐπιγραφῆς ποὺ προτείνουμε παραπάνω γίνει δεκτή, τότε ἐνισχύεται ὀκόμη περισσότερο τὸ γνωστὸ συμπέρασμα ὅτι μεταξὺ τοῦ 4. καὶ 6. αἰ. μ.Χ. ὑπῆρξε μεγάλο κύμα μεταναστῶν ἀπὸ τὴ Συρία πρὸς τὴ Δύση⁶³.

****

6. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τοῦ ἀναγνώστου Ἀνδρέου.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1907 ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε στὴν Ἀλήθεια⁶⁴ τὸ ἔξιτος ἄρθρο: «Τὴν ἐπιγραφὴν, τοῦ ἵατροῦ κ. Ζ. Σαββαρίκα ὑποδείξαντός μοι, ἀντέγραψα ἐν τῷ δημοτικῷ νοσοκομείῳ⁶⁵. Καὶ ἡ μὲν πλάξ, εἰς τρία διακεκομένη τεμάχια εἶναι καὶ τὰς τέσσαρας (ἐν. πλευρὲς) αὐτῆς ἀποκεκρουσμένη· ἡ δὲ ἐπιγραφὴ ἀναγνωστέα καὶ συμπληρωτέα ᾖδε:

62. Βλ. D. Feissel, «Contribution à l' épigraphie grecque chrétienne de Rome», *RAC* 58 (1982) 367-9 καὶ H. Solin, ὕ. π., 672-4 (σποράδην) ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς μαρτυρίες, πρβλ. A. Avramea, ὕ. π., 51, ἀρρ. 277-279. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Φραγκονήσι τῆς Ἡλείας πιθανὸν τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. *SEG* XXII, 353 ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Ἰούλιος Κοῖντος Σαβεῖνος Σύρος Ἐμεσηνός.

63. Βλ. A. Avramea, ὕ. π., 17-18 ἡ ὄποια ἀκολουθώντας τὸν G. Tate, «Mutabilité des économiques antiques: l' exemple de la Syrie du Nord (IVe – VII e siècle) στὰ Πρακτικὰ Γεωγραφίας historique du Proche – Orient (Syrie, Phénicie, Arolie grecque, romaines et byzantines) Actes de la table Ronde Valbonne 1985, Paris 1988, 249-256 (non vidi) ἀποδίδει τὴ μετανάστευση στὴν οἰκονομικὴ καὶ δημιογραφικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς καὶ σὲ ἐνδεχόμενη ἐνασχόληση τημάτων τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὸ ἐμπόριο.

64. «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφὴ ἀνέκδοτος», Ἀλήθεια, φ. (581)-8, 28 Ἰουν. 1907, 1.

65. Τὸ δημοτικὸ νοσοκομεῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν γνωστὸ σήμερα «Ἄγιο Δημήτριο» (ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1904, βλ. Χεκίμογλου-Danacioglou, ὕ.π., 57). Τόσο στὴν αὐλὴ τοῦ νοσοκομείου ὅσο καὶ στὴν γύρω περιοχὴ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ καιωνὺς χριστιανικὲς ἀρχαιότητες συμπεριλαμβανομένων ἐπιγραφῶν βλ. ἐνδεικτικὰ Ch. Avezou-Ch. Picard, «La nécropole de Thessalonique», *Mélanges d' Archéologie et d' Histoire* 32 (1912) 337-361 καὶ τελευταῖα K. Ἐλευθεριάδου, «Θη Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Κομητήριων Δημοτικοῦ Νοσοκομείου –ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο», *AΔ* 44 (1989) [1995] Χρονικὰ Β' 2, 336 -7.

[Κοιμ]ητήριον
[δίσω]μον δια-
[φέρον]’Ανδρέον τ-
4 [οῦ εν]λαβεστάτον
[ἀναγ]νόστον τῆς ἐν-
[ταῦθ]α ἀγιωτ(άτης) ἐκκλη-
[σίας καὶ τ]οῦ νίοῦ ...
8 ... νι .....

Ἐν ἐπιτυμβίοις Χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς τὸ διαφέρον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ προσῆκον ἡ ἀνήκον συχνότατα ἀπαντᾷ πρὸς γενικὴν συντεταγμένον πτῶσιν. Ἐκ συγγραφέων ὀλίγα ἔχομεν παραδείγματα τῆς συντάξεως ταύτης, ἡς πολλῷ συνηθεστέρα εἶναι ἡ πρὸς δοτικὴν πτῶσιν».

Ἡ ἔκφραση κοιμητήριον δίσωμον καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ ἀναγνώστον εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες παλαιοχριστιανικὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης⁶⁶ ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως πιθανὸν καὶ ἡ παροῦσα, μεταξὺ 4. καὶ 6. αἰ. μ.Χ. καὶ δὲν χρειάζονται περαιτέρω σχόλια.

****

7. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ διακόνου Γεωργίου.

Ο Παπαγεωργίου συνέδεσε τὸ ὄνομά του, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μὲ τὴν σωτηρία κειμηλίων καὶ ἐπιγραφῶν μικρῶν ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ κατέστρεψε ἡ πυρκαγά τῆς 22ας Αὐγούστου τοῦ 1890. Τὸ τελευταῖο ἄρθρο ποὺ ἀφιέρωσε στὸ γεγονὸς αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» μὲ ἡμερομηνίᾳ 11 Φεβρουαρίου τοῦ 1911⁶⁷. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ποὺ δη-

66. Γιὰ τὴν ἔκφραση κοιμητήριον δίσωμον βλ. RICM, 134· γιὰ τοὺς ἀναγνώστες ποὺ μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. RICM, 142 (θεοφιλεστάτου), 143, 155, 287, ὅπου ἡ ἔκφραση ἀναγνώστης τῆς Θεσσαλονίκεων ἀγιωτ(άτης) ἐκκλησίας· βλ. ἀκόμη τὴν ἐπιγραφὴ RICM, ἀρ. 242 ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, ὅπου ἀποδίδεται στὸν ἐκεῖ ἀναφερόμενο ἀναγνώστη τὸ ἐπίθετο εὐλαβέστατος.

67. Τὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύθηκε ἀρχικὰ στὸ ΜΗΠΣΑ 5 (1912) μὲ τὸν τίτλο «Θεσσαλονίκης Ἰστορικὰ καὶ Ἀρχαιολογικά. Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς Αὐγούστου τῇ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως· Α’ ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου· Β’ ὁ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης· Γ’ ὁ Παναγίας τῆς Περσιωτίσσης· Δ’ ὁ τῆς Μαρίνης· Ε’ παθήματα καὶ μαθήματα» καὶ ἀνατυπώθηκε αὐτοτελῶς ὡς στὸ Θεσσαλονίκης Ἰστορικὰ καὶ Ἀρχαιολογικά. Α’ Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντῖνος. Β’ Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς

μοσιεύονται ἐκεῖ περιλαμβάνεται καὶ ἡ παρακάτω ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ στὴν δόπια ἀναφέρεται ώς ἔξῆς: «Τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης, πάλαι κτήματος τῆς μονῆς τῶν Βλατάδων, ἔλευπεν ἡ βόρειος πτέρυξ, πεσοῦσά ποτε ἐκ πυρκαϊᾶς ἥ σεισμοῦ· μαρμάρινοι κομψοὶ κίονες ὤστανται δύο μεταξὺ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ ἐσωνάρθηκα. Τὸ δὲ ἔδαφος ἥτο ἐπεστρωμένον διὰ παλαιῶν μαρμάρων, ἐνίων καὶ ἐνεπιγράφων (....HTHΡΙΟΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑΙΓΕΩΡΓΙΟΥΔΙΑΙΚ...., τ. ἔ. κομητήριον διαφέρον τὰ Γεωργίου διακ(όνου), δῆλον δ' ὅτι δύστα».

Τόσο ἡ μεταγραφὴ δοσο καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς χρήζουν διορθώσεως. Ικανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφικῶν παραλλήλων ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας δείχνουν ὅτι τὸ κείμενό της πρέπει νὰ μεταγραφεῖ ώς ἔξῆς:

+

*Κομητήριον
διαφέροντα
Γεωργίου δ[ια-
4 κόνου] .....*⁶⁸

”Ονομα καὶ ἀξίωμα τοῦ νεκροῦ εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς τῆς πόλης⁶⁹. Γιὰ τὴν χρονολόγηση τῆς νέας μαρτυρίας δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα παρὰ μόνο τὴν ἔκφραση κομητήριον διαφέροντα ἡ ὅποια μὲ τὶς ἐπιβαλλόμενες στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἐπιφυλάξεις θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει τὴν χρονολόγησή της μεταξὺ τοῦ 4. καὶ τοῦ 6. αἰ. μ.Χ.

Αὔγοντον τῇ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως· Α' ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικολάου· Β' ὁ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης· Γ' ὁ Παναγίας τῆς Περσωτίσσης· Δ' ὁ τῆς Μαρίνης· Ε' παθήματα καὶ μαθήματα, Ἀθήνα 1912, 14-18. Γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας Ἐλεούσας ποὺ βρισκόταν κοντά στὸ ναὸ τοῦ Σωτῆρος βλ. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 262.

68. Γιὰ τὴν ἔκφραση κομητήριον (ἢ μημόριον) διαφέροντα βλ. λ.χ. *RICM*, 163 (+Κυμητήριον] δημιουργοντ[α] Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀτονήνας) καὶ 154 (+Κομητήριον διαφέροντα Πελαγίας καὶ Στεφάνου στρατιότου καὶ Κοσταντίνου) ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη· *RICM*, 32 καὶ 33 ἀπὸ τὴν "Εδεσσα· *RICM*, 68 ἀπὸ τὴν Βέροια καὶ *RICM*, 241 καὶ 242 ἀπὸ τοὺς Φιλίππους.

69. Γιὰ τὸ ὄνομα Γεώργιος καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ διακόνου βλ. *RICM*, 139 καὶ 130 B ἀντίστοιχα.

****

8. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ στρατιώτη Νηγέλλωνος ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα.

Μαζὶ μὲ τὴ χριστιανικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τοῦ Βασιλείου ; (βλ. παραπάνω ἀρ. 5) ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε, ὅπως προαναφέραμε, καὶ τὴν παρακάτω χριστιανικὴ ἐπιτύμβια ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα, ὡς ἔξῆς: «Πρόθυμος φίλος ταῖς Ἑλληνίσι Μούσαις θύων οὐχ ἥττον ἢ τὴν τέχνην τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ κ. Δημήτριος Ρίζος, ἀνεκοινώσατο τῷ κ. Ἰωάννῃ Μπήτῳ⁷⁰ ὅτι ἐν τῷ τόπῳ τῶν Βοδενῶν, τῷ κοινῷ Λόγγῳ καλούμενῷ, ἀνασκαπτομένης τῆς γῆς χάριν τῆς οἰκοδομήσεως νέου νηματουργείου⁷¹, ἀπεκαλύφθησαν ἀρτι ἔξι τάφοι λίθου πωρίνου καὶ κακότεχνος μαρμαρίνη πλάκες φέροντα τὴν ἔξῆς ἐπιγραφήν:

+

MHMOPIoN
ΝΗΓΕΛΛΩΝΟΣ
ΣΤΡΑΤΙΩΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΒΙΟΥ
ΑΥΤΟΥΛΟΥΚΙΛΑΣ

Τῶν γραμμάτων ὁ ὁρθὺς τὸ μνημεῖον ἀνάγει εἰς τὸν στ' ἢ ζ' αἰῶνα, ἡ δὲ

70. Ὁ γιατρὸς καὶ δάσκαλος Δημήτριος Ρίζος (ποὺ ἔδρασε στὴν Ἔδεσσα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη) ὑπῆρξε ἀξιωματοῦχος διαφόρων συλλόγων, ὅπως γραμματέας τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Βοδενῶν ἀπὸ τὸ 1872-1873 (βλ. Ἀ. Ε. Καραθανάση - Α. Δ. Σατραζάνη, Πρακτικὰ τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συνλόγου τῆς Ἔδεσσας 1872-1874, Θεσσαλονίκη 1991, 29 καὶ σποράδην) καὶ γραμματέας καὶ πρόεδρος τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ ἔτη 1890-1 καὶ 1909-1910 ἀντίστοιχα [βλ. Κ. Μπονίδης, Οἱ ἑλληνικοὶ Φιλεκπαιδευτικοὶ Σύλλογοι ώς φορεῖς ἐθνικῆς παιδείας καὶ πολιτισμού στὴ διαφλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914), Θεσσαλονίκη 1996, 79 σημ. 78]. Κατὰ τὴν Ἀγγ. Β. Μεταλλινοῦ, Οἱ παλαιοὶ ἐπιστήμονες τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1941, 9 ἡταν ἐπίσης πρόεδρος τοῦ ἐθνικοῦ «Πολιτικοῦ Συλλόγου». Ὁ δημοσιογράφος Ἰ. Μπήτος (; 1940), στενὸς συνεργάτης τοῦ Ἰ. Κούσκουρα καὶ ἀρχισυντάκτης διαδοχικὰ τῆς Ἀλήθειας καὶ τῆς Νέας Ἀλήθειας (βλ. Κανδύλάκης, ὁ. π., 133), συνδέόταν στενά μὲ τὸν Παπαγεωργίου, τοῦ ὅποιον μάλιστα ἔγραψε καὶ τὴ νεκρολογία, βλ. Νέα Ἀλήθεια φ. τῆς 21-01-1914.

71. Τὸ δόποιο βρισκόταν στὸ βόρειο νεκροταφεῖο τῆς κάτω πόλης τῆς ἀρχαίας Ἔδεσσας βλ. σχετικὰ Ἀν. Χρυσοστόμου, Ἡ Ἀρχαία Ἔδεσσα καὶ τὰ νεκροταφεῖα τῆς, ἀδημ. Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2000, τόμ. Α', 69 καὶ σποράδην.

ἐπιγραφὴ ἀξιόλογος εἶναι διὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς λέξεως στρατιώτου καὶ διὰ τὸ πρωτοφανὲς Νηγέλλων ὄνομα.

Καὶ τὸ μὲν Νηγέλλων πάντως παρὰ τὸ λατινικὸν *nigellus* (ύπόμελας, μαυρούλλης) παρήκηται, εἰ καὶ τοῦτο βραχὺ ἔχει τὸ *i*: *Nigello-Nigellonis* οἵονεὶ *Μαυρουνδῆς*. Ἡ δὲ λέξις στρατιώτης τὸ πρῶτον νῦν, ἐὰν μὴ ἡ μνήμη μὲ ἀπατᾶ, εὑρίσκεται ἐν ἐπιγραφῇ τῆς χώρας ἡμῶν, ἐνῷ οὐχὶ σπάνια εἶναι τὰ ἐκ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων καταγόμενα μνημεῖα τὰ τὸ *miles* (στρατιώτης) ἢ τὸ *qui militavit ἀναγράφοντα*.

Παρθέλιθον Διός ἐνιαυτοὶ ἐκατόν, ὅπως συνήθιζε νὰ λέει ὁ Παπαγεωργίου, καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἔξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν μαρτυρία γιὰ τὴν χρήση τοῦ ὀνόματος στὶς ἐπιγραφές τῆς "Ἐδεσσας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ μία ἀπὸ τὶς σπάνιες σὲ διλόκληρο τὸν κόσμο τῆς Ἀνατολῆς"⁷². Ἀντίθετα ἐπιτύμβια στρατιωτῶν τῆς περιόδου αὐτῆς μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς "Ἐδεσσας"⁷³. Τὸ ὄνομα τῆς συμβίου τοῦ Νηγέλλωνος τέλος εἶναι ἀμάρτυρο στὸ ὄνομαστικὸ τῆς πόλης παραδίδεται ὅμως σὲ ἐπιγραφὲς ἐθνικῶν ἄλλων περιοχῶν⁷⁴. Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἡ ἐπιγραφὴ θὰ πρέπει νὰ μεταγραφεῖ ὡς ἕξῆς :

+

*Μημόριον
Νηγέλλωνος
στρατιώτου
καὶ τῆς συνβίου
αὐτοῦ Λουκίλας.*

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Παντελῆς Μ. Νίγδελης

72. Τὸ ἀρσενικὸ Νηγέλλος μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ στὴν *I. Klaudiopolis* (=IK 31) 9 στ. 13 τῆς Κλαυδιόπολης τῆς Μ Ἀσίας τοῦ 3. ἡ 4. αἱ. μ.Χ., ἐνῷ τὸ θηλυκὸ *Νίγελλα* στὴν *IC 2 XIII*, 14 ἀπὸ τὴν "Ἐλυρο Τῆς Κρήτης τοῦ 3. αἱ. μ.Χ. Στὴ Μακεδονία παραδίδονται ἀντίθετα τὰ συγγενικὰ *Νίγερ* καὶ *Νιγερίων* (γιὰ αὐτὸ τὸ τελευταῖο βλ. λ.χ. τὴν ἐπιγραφὴ τῶν θρησκευτῶν τῆς Πύδνας *SEG XLVI*, 800 A στ. 11). Γιὰ τὸ λατινικὸ *cognomen Nigellus*, *Nigella* βλ. H. Solin - O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim – Zürich-N. York 1994², 363.

73. Βλ. *RICM*, 28 καὶ 29 ἀπὸ τὴν "Ἐδεσσα" *RICM*, 70 ἀπὸ τὴν Βέροια καὶ 154 ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη

74. Βλ. λ.χ. *I.Ephesos* (IK 16) 2404

ZUSAMMENFASSUNG

HABENT SUA FATA LAPIDES. VERGESSENE VERÖFFENTLICHUNGEN DES KLASSISCHEN PHILOLOGEN PETROS PAPAGEORGIOU ÜBER INSCHRIFTEN AUS THESSALONIKI UND EDESSA

Im vorliegenden Aufsatz werden sieben Inschriften aus Thessaloniki und eine aus Edessa neuediert und kommentiert, die vom klassischen Philologen Petros N. Papageorgiou in schwer zugänglichen Zeitungen und Zeitschriften vom Ende des 19. und Anfang des 20 Jhs. publiziert, nicht in den *IG* (Bd X.2.1, Herausgeber: Ch. Edson) bzw. in der Sammlung der frühchristlichen Inschriften aus Makedonien von D. Feissel (*Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, Athènes 1983) aufgenommen sind. Alle sind Grabinschriften und lassen sich in die Zeit zwischen dem 3. und 6. Jh. datieren. In den Inschriften Nr. 2, 6, 7, 8 sind bisher nicht bekannte Eigennamen erhalten (in den letzten drei sind es Namen von Christen), durch die Inschrift Nr. 3 ist ein auf einer Herme aufgezeichnetes Epigramm überliefert.

Besonderes Interesse können die Inschriften Nr. 1, 4, 5 beanspruchen. Die erste ist auf dem Grab eines Maultiertreibers aufgezeichnet, der als μουλίων τοῦ βικαρίου bezeichnet wird. Der Verfasser hält es für sehr wahrscheinlich, dass er ein Mitglied des Dienstpersonals des *Vicarius* der Diözese Makedonien gewesen ist. Für die Datierung kommt damit die Zeit vom Ende des 3. Jhs (Diokletianische Reichsreform) bis Mitte des 6. Jhs n.Chr. (Zeit Justiniens I) in Betracht.

Durch die zweite Inschrift (Nr. 4) wird die Bemerkung von Papageorgiou bestätigt, wonach es schon seit dem Altertum zwei Formen des von Thessaloniki abgeleiteten Ethnikons gab: die übliche Θεσσαλονικεὺς und die selten vorkommende Θεσσαλονικαῖος, welche eben durch die genannte Inschrift überliefert ist (Im Aufsatz wird eine Zusammenstellung aller bis heute gefundenen Parallelen der letzteren geboten).

Die dritte, auf einer Grabstele aufgezeichnete Inschrift, enthält den christlichen Namen ΒΑΣΙΛΙΣ, dessen Träger (Βασίλειος) bzw. Trägerin (Βασίλις) aus dem Dorf Νισιβις stammt. Das Dorf wird vom Verfasser mit Nisibis von Syrien gleichgesetzt, während die Gleichsetzung mit der gleichnamigen Stadt Nordmesopotamiens abgelehnt wird. Im Zusammenhang damit wird eine lückenhaft herausgegebene Inschrift eines gewissen Domninos aus Emesa [s. *Makedonika* 14 (1974) 333] neu ediert und interpretiert.

Durch diese Zeugnisse, sowie zwei weitere Grabinschriften von Personen, die aus Orten von Syria stammten, wird die schon bekannte Annahme bekräftigt, dass es zwischen dem 4. und 6 Jh. n.Chr. einen grossen Einwanderungsstrom aus diesem Land nach Westen gegeben hat, zu dessen Zielen auch Thessaloniki gehörte.

Π. Μ. Νίγδελης, Εἰκ. I